

УТИЦАЈ СТАРОСНЕ И ОБРАЗОВНЕ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ НА СЕКТОР ЛИЧНЕ ПОТРОШЊЕ*

Апстракт. Структуру потрошње, поред низа других фактора, у великој мери опредељују они који произилазе из кретања становништва, дакле, фактори демографске природе. У овом раду посебна пажња биће посвећена објашњењу везе између старости и школске спреме, са једне стране, и обима и структуре личне потрошње (потрошње домаћинства) са друге стране. Утицај ове две (социодемографске) варијабле на структуру и обим потрошње домаћинства је евидентан и показује значајну правилност, што потврђује економска теорија и пракса. Међутим, на овом месту бавићемо се демографијом, односно утицајем старосне и образовне структуре становништва на кретања у сфери личне потрошње. Свакако да у Србији (регионално посматрано) постоје разлике у просечној висини дохотка домаћинства и ценама добара и услуга као битним одредницама личне потрошње, али нам извесне правилности, испољене у овој сфери на нивоу целе Србије, могу послужити за доношење релативно поузданих закључака о утицају старосне и образовне структуре становништва југоисточне Србије на структуру и обим личне потрошње становништва у овом делу наше земље.

Увод

Феномен личне потрошње, односно потрошње домаћинства, широко је изучаван у економским истраживањима, али у демографским сасвим мало или уопште, бар не на начин на који ће бити изведено ово истраживање. Велики је број економских истраживања и теорија који покрива овај феномен, у иностраној литератури познат као *household economics*. Најпознатија економска теорија која се бави везом између старости становништва и потрошње, али и дохотка, јесте Life Cycle Hypothesis (LCH), односно теорија животног циклуса нобеловца Франка Модилјанија. Суштина теорије животног циклуса лежи у томе да су Модилјани и Брумберг (Modigliani and Brumberg) претпоставили да домаћинства желе да максимизују корисност будуће потрошње током живота тако што желе да троше подједнако, односно у годинама мањих прихода задуживаће се да би нормално трошили, а у годинама већих прихода штедеће да би опет у годинама мањих прихода могли нормално да троше (Ерландсен, С. и Нимоен, Р., 2004).

---

* Текст је резултат рада на пројекту *Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији* (број 47006), који финансира Министарство просвете и науке РС.

Сва новија истраживања ове зависности базирају се на претпоставкама теорије животног циклуса. Углавном се ради о економетријским истраживањима у којима се лична потрошња посматра као агрегат, односно у целости, и поставља у однос са дохотком током животног циклуса појединца. Иако није реч о демографским истраживањима, у њима можемо наћи веома корисна објашњења зависности економских појава од демографских варијабли. Тако, ако посматрамо зависност демографских варијабли, које се по правилу постављају као независно променљиве, и личне потрошње у раду Ерландсена и Нимоена из 2004. године *Потрошња и старосна структура становништва*, налазимо да модел животног циклуса истиче да маргинална еластичност потрошње (MPC – Marginal Propensity to Consume) током живота варира заједно са променама преференција, потреба и дохотка појединца.

Кључни проблем представља раздвајање утицаја старости потрошача (мерено у навршеним годинама старости), припадности одређеној кохорти (мерено у календарским годинама рођења) и периода посматрања (индексираних према датуму мерења, односно изоловање утицаја окружења и тог времена у смислу утицаја на могућност избора и преференције потрошача) (Ренц, О. и Рејнолдс, Д., 1991).

Међутим, сва наведена истраживања су превасходно економска. Ипак, са пуним правом можемо рећи да је веома тешко истраживања која се баве зависношћу личне потрошње од социодемографских варијабли окарактерисати као искључиво економска или демографска са једне стране, или искључиво социолошка или маркетиншка са друге стране. Неоспорно је да је ово поље истраживања мултидисциплинарно, те није потпуно могуће оваква истраживања сврстати у једно научно поље. Овом проблематиком могу се бавити, као што се и баве, економисти, али и демографи, социолози и психолози, дајући из свог стручног угла посебну димензију и допринос целовитости и свеобухватности приступа овој теми.

Демографи се ретко баве овом тематиком и углавном економисти изучавају зависност потрошње од демографских варијабли, и то биодемографских, односно старости, где се лична потрошња посматра у целости, као агрегат, што нам не дозвољава увид у евентуалне промене у структури личне потрошње.

Велики број студија пратио је потрошњу старијег становништва, посебно пензионисаног: Hammermesh 1984, Fair and Dominguez 1991, Banks, Blundell and Tanner 1998, Berheim, Skinner and Weinberg 2001, Hurd and Rohwedder 2003, и све оне показују да потрошња после пензионисања знатно опада. Овај пад је познат као „пензијско-потрошна слагалица“. То се може објаснити на више начина: пензионери мање планирају за будућност, немају трошкове у вези с послом и боље пазаре захваљујући слободном времену.

Велика разлика у животном стандарду нашег и просечног европског домаћинства најбоље се може сагледати када се упореде подаци о структури њихове финалне потрошње. Просечно домаћинство у Србији највећи део

расположивих средстава издваја за исхрану и безалкохолна пића (40%), док у структури потрошње домаћинстава у развијеним европским земљама најчешће доминирају трошкови становања, или као што је случај у Грчкој и Шпанији, потрошња у ресторанима и хотелима. Такође, богатија домаћинства могу да издвоје већи део средстава за рекреацију и културу, за разлику од домаћинстава у Србији. Примера ради, у Великој Британији се више издваја за рекреацију и културу него за исхрану, што је у нашим условима незамисливо.

У склопу структуре трошкова, просечно домаћинство у ЕУ највећи износ издваја за становање. На другом месту су трошкови транспорта, а тек на трећем за исхрану. Укупна средства издвојена за ове три ставке у буџету не прелазе половину прихода домаћинства (47,5%). Најприкладнији показатељ разлике у животном стандарду између просечног европског и нашег просечног домаћинства јесте удео средстава која се издвајају за рекреацију и културу. Наиме, у Европи се за овај вид потрошње издваја близу 10% укупних средстава, а у нашој земљи свега 3,7%. При томе треба имати у виду и чињеницу да су просечне зараде у Европској унији далеко изнад просека наших зарада (Ђорђевић, 2007).

Сигурно је да је основни фактор који утиче на ниво потрошње, али и на њену структуру, расположиви доходак. С порастом дохотка, смањује се удео који се троши на задовољавање основних животних потреба, а расте учешће расположивих средстава за остале, релативно луксузне потребе (Ђорђевић, 2007).

Извори података и природа везе између социодемографских обележја и потрошње домаћинстава

Главни и основни извор података за ово истраживање је *Анкета о потрошњи домаћинстава* (АПД), а пописи становништва, домаћинстава и станова само су допунски извор помоћу кога је дата слика основних трендова у кретању броја домаћинстава и промена у њиховим карактеристикама, као објашњење основног скупа из кога је изабран узорак. Према препорукама EUROSTAT-а, од укупног броја домаћинстава предвиђених за анкетаирање у анкетном периоду (4800 домаћинстава за Републику Србију), најмањи проценат домаћинстава који мора да се анкетаира је 85% (Гарибовић, Л. и Златановић, В. 2005). Међутим, АПД не даје податке о структури потрошње домаћинстава у односу на социодемографска обележја, тако да је за потребе оваквог истраживања било неопходно урадити додатну обраду података у складу са захтевима оваквог истраживања. АПД прикупља податке о социодемографским и економским карактеристикама чланова домаћинстава, тако да постоје многе могућности за анализу социодемографских обележја чланова домаћинстава, али на првом месту могуће је анализирати обим и структуру потрошње домаћинстава у односу на социодемографске карактери-

стике чланова домаћинства (Васић, 2010). У овом раду су као информациона основа употребљени резултати истраживања аутора под насловом „Утицај изабраних демографских обележја на структуру потрошње домаћинстава у Србији“ из 2010. године (поменуто истраживање се односи на податке за 2007. годину).

Специфичност феномена потрошње домаћинства као заједнице лица која скупа троше остварене приходе намеће одређена ограничења у анализи поменутог феномена, и то у смислу повезивања демографских обележја становништва са структуром остварене личне потрошње. Суштина те специфичности и произилазећих ограничења лежи у томе да феномен потрошње можемо посматрати једино на нивоу домаћинства, односно посматрати га као агрегат индивидуалне потрошње сваког од чланова домаћинства, док демографска обележја која су изабрана, а самим тим релевантна за феномен потрошње, не можемо агрегирати нити упросечавати, већ посматрати једино на индивидуалном нивоу. У том смислу, потребно је узети се за социодемографске карактеристике једног од чланова домаћинства, и то носиоца домаћинства. Носилац домаћинства (глава домаћинства или референтно лице) јесте члан домаћинства препознатљив свим осталим члановима домаћинства. Главу домаћинства именују чланови. Најчешће је то лице које доноси значајне одлуке или које је одговорно за финансије и благостање чланова домаћинства. Имајући у виду саму природу потрошње домаћинства, сасвим је логично да се она не може посматрати као индивидуална потрошња сваког члана, већ једино као агрегат потрошње свих чланова јер унутар домаћинства као заједнице постоје одређени новчани трансфери, а пре свега међугенерациски новчани трансфери, које је готово немогуће раздвојити те анализирати потрошњу на индивидуалном нивоу. Анализа везе између демографских и социоекономских карактеристика домаћинства, с једне стране, и структуре потрошње и снабдевености домаћинства трајним добрима, с друге, могућа је једино уколико се вежемо за демографске и социоекономске карактеристике носиоца домаћинства.

Сврха довођења у везу ужих демографских карактеристика са структуром потрошње домаћинства јесте објаснити какве потребе (у смислу потрошње) различите фазе животног циклуса намећу, односно објаснити кроз какве промене појединац (носилац домаћинства) у току живота пролази и какве му потребе намећу промене животних околности. Међутим, није могуће издвојити и измерити потрошњу коју појединац оствари у оквиру домаћинства, односно потребе које задовољава унутар домаћинства чији је члан. Зато је једино могуће демографска обележја посматрати у вези са носиоцем, а потрошњу на нивоу домаћинства.

На основу узорка од 4608 домаћинстава (96% од препоручене величине узорка – 4800) оцењен је укупан број домаћинстава, као и број домаћинстава према старости носиоца домаћинства, и то по петогодишњим старосним групама. Прва старосна група је „до 24 године“. Она подразумева све узрасте

до поменуте старости, јер можемо да претпоставимо да је број домаћинстава чији су носиоци у најмлађим старосним групама занемарљиво мали. Битно је поменути да последња старосна група „70 и више година“ такође представља скуп свих група старијих од те године, тако да се број домаћинстава у овој старосној групи несразмерно повећава иако је логично претпоставити да услед старосне структуре становништва и деловања смртности не буде тако.

Такође, према обележју „школска спрема“ дата је структура домаћинстава класификована у шест модалитета у растућој листи рангова од модалитета без школе до модалитета висока стручна спрема (факултет).

Структура потрошње домаћинстава у Србији за 2007. годину

У поменутом истраживању, чији нам резултати користе као информациону базу, дошли смо до одређених закључака који су се испојили на нивоу целе Србије, а у складу са старосном и образовном структуром носилаца домаћинстава. Узимајући у обзир чињеницу да је утицај ове две (социодемографске) варијабле на структуру и обим потрошње домаћинстава евидентан и показује значајну правилност, изнећемо основне резултате истраживања.

У Србији домаћинства показују релативно висок, али и растући ниво потрошње у почетним старосним групама да би од 30. године старости носиоца осцилирала, све до 60. године старости носиоца, када започиње интензиван пад све до краја животног циклуса. Обим потрошње домаћинстава бележи изразито јаку негативну корелацију са старошћу носиоца домаћинства (-0,891).

Што се прихода тиче, они су релативно ниски, али растући, достижући око 50. године старости носиоца домаћинства највиши ниво, од када започињу константан и неповратан пад, да би на крају животног циклуса били најнижи, што потврђује изразито јака негативна корелација између вредности обележја старости носиоца и укупних прихода домаћинства. Висина прихода домаћинства бележи изразито јаку негативну корелацију са старошћу носиоца домаћинства (-0,721).

Домаћинства у Србији на почетку свог животног циклуса показују високу и растућу потрошњу, која далеко премашује ниске приходе у том периоду живота, да би се касније потрошња стабилизовала све до 50. године старости носиоца, а истовремено приходи расту и тада (од 40. до 55. године старости) достижу свој највиши ниво, али је потрошња и у том периоду још на нивоу вишем од нивоа прихода, од 55. године старости носиоца и потрошња и приходи почињу да опадају, с тим што потрошња опада брже него приходи, тако да се у периоду од 55. године старости носиоца домаћинства па све до краја животног циклуса појављује одређени, мада сасвим низак ниво штедње. Ако бисмо претходно наведене чињенице изrekli речником теорије животног циклуса, онда би то изгледало овако: појединац у младости сасвим мало зарађује, али врло много троши, у средњем периоду животног циклуса

(од 30. до 55. године старости) зарађује највише, али још више троши, да би у старости све мање зарађивао, али још мање трошио. Ако бисмо животни циклус домаћинства посматрали као период од 50 година, онда бисмо могли рећи да домаћинства у првих 30 до 35 година више троше него што зарађују, односно задужују се, да би у старости, односно последњих 20-ак година мало зарађивала, али још мање трошила, односно „штедела“. Очигледно је да у Србији, при постојећем нивоу животног стандарда, не постоји период примарне штедње (од 50. године старости до пензионисања), односно да становништво у тој старости не можемо назвати „ПРИМАРНИМ ШТЕДИШАМА“¹ у правом смислу те речи.

Примарна претпоставка од које се полази у овом истраживању јесте да је утицај демографских структура на личну потрошњу становништва евидентан и значајан. Основна претпоставка из које ће све појединачне претпоставке бити изведене јесте да различите социодемографске категорије становништва имају различите потребе, различито потрошачко понашање и различите потрошачке преференције.

Ради бољег разумевања основне претпоставке, аутор је за потребе овог истраживања и конкретно ове хипотезе груписао категорије потрошње из АПД у три целине.

Нужни трошкови (*трошкови првог реда* – егзистенцијална добра и услуге): становање, вода, струја, гас и друга горива; храна и безалкохолна пића; здравство.

Могући трошкови (*трошкови другог реда* – неегзистенцијална добра и услуге): намештај, опремање домаћинства и одржавање; комуникације; одећа и обућа; транспорт; образовање.

Трошкови избора (*трошкови трећег реда* – луксузна добра и услуге): рекреација и култура; ресторани и хотели; остала добра и услуге; алкохолна пића и дуван.

Нужне трошкове можемо другачије назвати трошковима првог реда, чине их егзистенцијална добра и услуге. У трошкове првог реда према нашој подели спадају становање, вода, струја, гас и друга горива; храна и безалкохолна пића; здравство. Потрошња ових добара и услуга представља задовољење основних егзистенцијалних потреба, и то кроз задовољавање потреба за становањем, исхраном и лечењем, односно потреба које су неизбежне код свих категорија становништва без обзира на њихове демографске карактеристике.

¹ Примарне штедише требало би да буду средовечни људи са релативно високим просечним примањима, док је величина њихових домаћинства, а самим тим и потреба мања него када су били млађи. Даље, они су у фази пре пензионисања, што повећава њихове изгледе да уштеде за пензију. Смисао овог показатеља треба потражити у претпоставци теорије животног циклуса да једино особе у овој старосној доби висином свог дохотка подмирују и премашују вредност своје потрошње, док остале старосне групе троше више него што у том тренутку зарађују.

Могуће трошкове можемо другачије назвати трошковима другог реда, а чине их неегзистенцијална добра и услуге. У трошкове другог реда према нашој подели спадају: намештај, опремање домаћинства и одржавање; комуникације; одећа и обућа; транспорт и образовање. Потрошња за ова добра и услуге представља задовољење секундарних животних потреба, и то кроз задовољење потреба за одржањем квалитета живљења, превозом и образовањем (које посредно и непосредно води одржању или унапређењу квалитета живљења). Међутим, ове потребе не морају бити подразумевајуће за читаво становништво, односно могу значајно варирати у зависности од демографских карактеристика становништва.

Трошкове избора можемо другачије назвати трошковима трећег реда које чине луксузна добра и услуге. У трошкове трећег реда према нашој подели спадају: рекреација и култура; ресторани и хотели; остала добра и услуге; алкохолна пића и дуван. Потрошња ове врсте добара и услуга представља задовољење потреба које засигурно немају карактер нужности и егзистенцијалности, већ су израз достигнутог животног стандарда, и то кроз задовољавање потреба за рекреацијом и уживањем, односно побољшањем квалитетаведеног слободног времена. Ова категорија добара и услуга представља све оно што се у англосаксонској литератури обухвата термином *leisure*.

Наведена подела требало би да нам олакша разумевање суштине промена у структури и обиму потрошње у зависности од старости и нивоа образовања носиоца домаћинства.

Домаћинства у почетку своје приходе углавном усмеравају на задовољење потреба које нису изразито егзистенцијалне природе. Млада домаћинства највише пажње посвећују спољашњем утиску (*outfit*), односно ономе како нешто изгледа, мислећи на то како изгледа њихов животни простор (намештај, опремање домаћинства и одржавање), како они изгледају (одећа и обућа, остала добра и услуге – средства за личну хигијену, козметика итд.) и како изгледа њихов друштвени живот (комуникације, транспорт, ресторани и хотели).

Можемо рећи да су домаћинства у средњој доби, са одређеним одступањима, усмерена све више на задовољавање својих егзистенцијалних потреба, односно на исхрану и здравље, покушавајући да снизе трошкове становања, одевања, превоза и комуникација, док трошкове за дружење, изласке, козметику и личну хигијену своде на веома низак ниво. Једино трошкови за алкохолна пића и дуван остају на истом нивоу, а долази до већег издвајања (бар у једном делу ове фазе) за рекреацију, и културу и образовање. Све ово наводи на чињеницу да домаћинства која имају деце (од 0 до 14 година) своју родитељску функцију стављају на прво место, покушавајући да снизе остале трошкове како би највећи део свог буџета усмерили управо на квалитетно подизање деце и тиме повећали издвајања за исхрану, здравље, образовање, и рекреацију и културу.

Можемо рећи да потрошња домаћинства у старости поприма изразито егзистенцијални карактер, усмеравајући највећи део издвајања за намиривање потреба за исхраном, лечењем и становањем (готово 70% укупне потрошње).

Дакле, потрошња домаћинства је у младости усмерена на повећање комфора живљења кроз висока издвајања за становање, одевање и лични изглед, превоз, изласке и дружење, у средњој доби домаћинства усмеравају своју потрошњу ка деци и њиховом што квалитетнијем одгајању повећавајући издатке за исхрану, лечење, образовање и рекреацију своје деце, док у старости домаћинства са престанком радне активности и смањењем прихода своју потрошњу усмеравају на задовољавање егзистенцијалних потреба за исхраном, становањем и лечењем.

Код другог посматраног обележја примарна идеја је да се висина прихода домаћинства може довести у везу са нивоом образовања носиоца тако да би очекивани резултати требало да говоре у прилог чињеници да у већини случајева боље образовани појединци обављају боља и одговорнија занимања, или се налазе на вишим лествицама у руководћим структурама, а самим тим су и боље плаћени од нижеобразованих. Заправо, висина прихода требало би да позитивно корелира са нивоом образовања. Друга идеја, односно претпоставка, значи да ниво образовања носиоца значајно утиче на демографске карактеристике домаћинства, конкретно на ставове о времену формирања сопственог домаћинства, репродуктивне ставове, начин живота и однос према здрављу. На крају, оправдано можемо претпоставити да ниво образовања носиоца домаћинства битно утиче на формирање специфичних навика и потреба чланова домаћинства, а индиректно и на структуру и обим потрошње домаћинства.

Што се тиче везе између образовног нивоа носиоца домаћинства и структуре и обима потрошње домаћинства, можемо рећи да са повећањем нивоа образовања носиоца домаћинства расте обим потрошње домаћинства, а у структури потрошње опада удео издвајања за исхрану, здравство и становање, док удео свих осталих издвајања, односно издвајања за задовољавање потребе за подизањем квалитета живљења расте. Тако је потрошња домаћинства чији су носиоци у вишим образовним категоријама све више неегзистенцијално усмерена, тј. усмерена је на квалитетније опремање животног простора, облачење, образовање, превоз, комуникације, квалитетније провођење слободног времена кроз веће издатке за рекреацију и културу, ресторане и хотеле итд. Интересантно је да ниво образовања носиоца домаћинства показује виши степен слагања са обимом и структуром потрошње у свим поменутиим категоријама, него што је случај са висином прихода домаћинства, што нас наводи на закључак да ниво образовања представља далеко значајнији чинилац у формирању обима и структуре личне потрошње, и то због директног утицаја на формирање специфичних потреба и уопште другачијег начина живота које припадност различитим образовним нивоима са собом носи. На крају можемо рећи да се ниво образовања носиоца домаћинства по-

јављује као врло важан чинилац у формирању обима и структуре потрошње домаћинства, делујући посредно висином својих прихода, али и стварањем специфичних навика у сопственом домаћинству утичући на друге чланове домаћинства и њихове навике, најчешће на своју децу кроз васпитање и уопште суживот.

И на крају би закључак свих закључака био да постоје огромне разлике између домаћинстава у односу на ниво образовања носиоца у животном стандарду, структури и обиму потрошње, штедњи, висини прихода и уопште, ниједна категорија домаћинстава чији се носиоци не налазе у групи са високим образовањем не могу направити велики искорак од егзистенцијалности свог начина живљења. Ниво образовања носиоца домаћинства јавља се као високо значајна детерминанта, како прихода, тако и потрошње, што добијени коефицијенти корелационе зависности и потврђују. Обим потрошње домаћинства, односно укупна потрошња, бележи идеалну позитивну праволинијску зависност са образовним нивоом носиоца домаћинства (1,000). Такође се и висина прихода домаћинства налази у изразито јакој позитивној вези са нивоом образовања носиоца домаћинства (0,992).

Могућа структура потрошње домаћинстава у југоисточној Србији

Како смо претходно изнели резултате истраживања на нивоу целе Србије, то бисмо уз одређене претпоставке, а узимајући у обзир разлике у старосној и образовној структури становништва југоисточне Србије, могли да покажемо на који начин би те разлике могле да утичу на структуру и обим личне потрошње у овом делу наше земље.

У првој колони табеле 1 приказана је структура потрошње домаћинстава у Србији за 2007. годину. Међутим, да бисмо приказали могућу структуру потрошње домаћинстава у југоисточној Србији, потребно је да усвојимо одређене претпоставке. Дата структура потрошње у Србији формирана је под утицајем великог броја различитих фактора. На првом месту су то цене роба и услуга, висина прихода домаћинстава, али и карактеристике становништва, односно чланова домаћинстава. Неке од тих карактеристика чланова домаћинстава јесу економска активност, старост, пол, брачно стање, образовни ниво, итд. Такође, велике разлике у структури и обиму потрошње показују градска и сеоска домаћинства. Обим и структура потрошње домаћинстава у значајној мери се разликују у односу на просечан број чланова домаћинства, односно величину домаћинства. Свакако да сви ови фактори играју мање или више значајну улогу у формирању структуре и обима потрошње домаћинстава, али да бисмо изоловали утицај два изабрана социодемографска обележја (старост и образовни ниво), најбоље би било да све остале факторе узмемо као дате, односно непроменљиве, како бисмо под истим околностима могли да измеримо утицај поменутих обележја на структуру и

обим потрошње домаћинства у југоисточној Србији. Оправдано ћемо претпоставити да старост и образовни ниво у подједнаким околностима исто утичу на структуру и обим потрошње домаћинства у свим деловима Србије. Уколико усвојимо ову претпоставку, онда можемо применити законитости које су се испољиле у овој сфери на нивоу Србије, дакле, прихватамо старосни и образовни модел потрошње који важи за Србију. Уколико бисмо појединачно посматрали модалитете ова два обележја, добили бисмо исту слику како за Србију у целини, тако и за југоисточну Србију (Нишавски, Пиротски, Јабланички и Пчињски округ). У том погледу, нема смисла овако анализирати структуру потрошње домаћинства у југоисточној Србији, али ако бисмо приказали просечну структуру потрошње домаћинства у овом делу земље, испољиле би се постојеће разлике у старосној и образовној структури становништва ове две територијалне целине.

Наиме, испољене правилности које важе за различите старосне групе и за различите нивое школске спреме носиоца домаћинства имају различит смер и интензитет са повећањем старости, односно са повећањем образовног нивоа, а у зависности од тога коју од категорија потрошње домаћинства посматрамо. Узимајући то у обзир, можемо приказати како се мења потрошња одређене категорије роба и услуга под утицајем старосне или образовне структуре становништва.

Утицај старосне структуре становништва југоисточне Србије на структуру потрошње домаћинства

У *Анкети о потрошњи домаћинства* из 2007. године изабран је репрезентативан узорак од 4608 домаћинства, где се према старости носиоца домаћинства испољила одређена структура домаћинства која се разликује од старосне структуре становништва Србије према попису из 2002. године. У складу са испољеном разликом процењен је узорак за југоисточну Србију, уважавајући старосну структуру овог дела земље. Овако процењен узорак садржи одређене недостатке јер не улази у специфичности и начине промене старосне структуре становништва југоисточне Србије (компоненте природног кретања, миграције, и многе друге факторе који су могли одредити другачији смер и интензитет промене старосне структуре становништва), већ једино уважава одступање структуре домаћинства према старости носиоца у АПД из 2007. године од старосне структуре становништва Србије према попису из 2002. године. Дакле, уколико на овакав начин проценимо могући узорак, добићемо структуру домаћинства према старости носиоца која има у одређеној мери другачије пондере који ће одредити и другачију структуру потрошње домаћинства.

С разлогом се не улази у структуру према броју чланова домаћинства и у том смислу могуће су разлике у односу на узорак из АПД, јер желимо да

изолујемо једино утицај старости као биодемографске варијабле на структуру потрошње. Претходно поменути пондери, односно структура узорака према старости носиоца домаћинства приказана је у Табели 1.

Табела 1. Структура домаћинстава у узорку за Србију и југоисточну Србију према старости носиоца домаћинства

2007.	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70+
СРБ удео	0,0047	0,0127	0,0291	0,0521	0,0739	0,0906	0,1289	0,1348	0,0975	0,1134	0,2622
ЈИ СРБ удео	0,0048	0,0121	0,0285	0,0528	0,0752	0,0868	0,1190	0,1290	0,0989	0,1189	0,2739

 Већи удео Мањи удео

С обзиром на специфичности промене структуре потрошње домаћинстава према старости носиоца, оваква структура домаћинстава определиће другачију структуру личне потрошње у односу на структуру потрошње домаћинстава на нивоу Републике, што је приказано у Табели 2.

Табела 2. Просечна структура потрошње домаћинстава у југоисточној Србији узимајући у обзир старост носиоца домаћинства

2007.	Србија	ЈИ Србија старост
Храна	40,28	40,35 ↑
Становање	14,68	14,78 ↑
Здравство	4,18	4,27 ↑
Удео трошкова првог реда	59,14	59,40 ↑
Образовање	1,09	1,05 ↓
Одећа	5,81	5,77 ↓
Намештај	4,88	4,83 ↓
Транспорт	10,29	10,23 ↓
Комуникација	3,19	3,22 ↑
Удео трошкова другог реда	25,26	25,10 ↓
Алкохол	4,81	4,79 ↓
Рекреација	4,79	4,78 ↓
Ресторани	1,79	1,74 ↓
Остало	4,21	4,18 ↓
Удео трошкова трећег реда	15,60	15,50 ↓

Утицај образовне структуре становништва југоисточне Србије на структуру потрошње домаћинства

На исти начин, као и у претходном поглављу о утицају старости, процењен је узорак домаћинстава за југоисточну Србију уважавајући образовну структуру становништва овог дела Србије. Такође, уз одређене ограничавајуће претпоставке о непроменљивости свих осталих варијабли које могу утица-

ти на структуру потрошње. Дакле, претпоставили смо да ће домаћинства носилаца различитих образовних нивоа у југоисточној Србији имати исте карактеристике као и домаћинства носилаца у одговарајућим образовним нивоима у Републици.

Узимајући у обзир образовну структуру становништва југоисточне Србије, проценили смо узорак чија је структура приказана у Табели 3.

Табела 3. Структура домаћинстава у узорку за Србију, и југоисточну Србију према образовању носиоца домаћинства

2007.	БШ	НШ	ОШ	СШ	ВШ	ФАК.
СРБ удео	0,03436	0,14061	0,19130	0,47161	0,07344	0,08868
ЈИ СРБ удео	0,05595	0,16869	0,21144	0,42254	0,06630	0,07508

■ Већи удео   ■ Мањи удео

Табела 4. Просечна структура потрошње домаћинстава у југоисточној Србији узимајући у обзир школску спрему носиоца домаћинства

2007.	Србија	ЈИ Србија спрема
Храна	40,28	41,51 ↑
Становање	14,68	14,95 ↑
Здравство	4,18	4,32 ↑
Удео трошкова првог реда	59,14	60,80 ↑
Образовање	1,09	0,92 ↓
Одећа	5,81	5,47 ↓
Намештај	4,88	4,85 ↓
Транспорт	10,29	9,81 ↓
Комуникација	3,19	3,09 ↓
Удео трошкова другог реда	25,26	24,14 ↓
Алкохол	4,81	4,98 ↑
Рекреација	4,79	4,35 ↓
Ресторани	1,79	1,65 ↓
Остало	4,21	4,07 ↓
Удео трошкова трећег реда	15,60	15,06 ↓

Закључак

Према ауторовом истраживању из 2010. године у раду „Утицај изабраних демографских обележја на структуру потрошње домаћинстава у Србији“, које се ослања на податке анкете о потрошњи домаћинстава за 2007. годину, уочене су извесне правилности у кретању потрошње одређених категорија роба и услуга према старости и образовном нивоу носиоца домаћинства, које су потврђене изузетно високим, а у неким случајевима и идеалним степеном

корелационе зависности. На бази резултата овог истраживања и испољених зависности у Републици, узимајући у обзир старосну и образовну структуру становништва југоисточне Србије, дошли смо до следећих закључака.

Код обележја „старост носиоца домаћинства“, старосна структура становништва југоисточне Србије утицала је на структуру потрошње домаћинства у смеру повећања удела трошкова првог реда приоритета, повећавајући на тај начин степен егзистенцијалности потрошње домаћинства. Код трошкова другог реда приоритета, једино у категорији трошкова за комуникације старосна структура је утицала на благо повећање удела ових трошкова. У свим осталим категоријама из АПД евидентан је пад релативног удела у укупној потрошњи. Дакле, уколико бисмо посматрали једино уделе трошкова према реду приоритета (првом, другом и трећем), могли бисмо једноставније приказати природу промена у структури потрошње домаћинства. Све три велике категорије потрошње бележе сасвим мала померања, с тим да једино удео трошкова првог реда приоритета бележи пораст, и то за свега 0,26 процентних поена, удео трошкова другог реда приоритета бележи незнатан пад од 0,16 процентних поена, и на крају удео трошкова трећег реда приоритета такође бележи незнатан пад од 0,1 процентног поена. Да закључимо, старосна структура становништва југоисточне Србије утицала је на структуру потрошње домаћинства у смеру повећања егзистенцијалности потрошње, али је интензитет овог утицаја веома мали, али не због мале разлике у старосној структури, већ због специфичности утицаја удела различитих старосних група на промене у потрошњи одређених категорија добара и услуга.

Код обележја „школска спрема носиоца домаћинства“ образовна структура становништва југоисточне Србије утицала је на структуру потрошње домаћинства, такође, у смеру повећања удела трошкова првог реда приоритета, повећавајући на тај начин степен егзистенцијалности потрошње домаћинства. Повећање удела забележено је код свих категорија потрошње првог реда приоритета, али и код удела трошкова за алкохолна пића и дуван (трошкови трећег реда приоритета). У свим осталим категоријама из АПД евидентан је пад релативног удела у укупној потрошњи. Ако посматрамо промену удела трошкова првог, другог и трећег реда приоритета, можемо приметити да је образовна структура становништва југоисточне Србије утицала на исти начин као и старосна структура, али у много већем интензитету. Удео трошкова првог реда приоритета бележи раст од 1,66 процентних поена, удео трошкова другог реда приоритета бележи пад од 1,12 процентних поена, и на крају удео трошкова трећег реда приоритета такође бележи пад од 0,54 процентна поена. Да закључимо, образовна структура становништва југоисточне Србије утицала је на структуру потрошње домаћинства у смеру повећања егзистенцијалности потрошње, и то у нешто већем интензитету него код старосне структуре. Међутим, иако су разлике у образовној структури становништва југоисточне Србије и Србије у целини значајне, специфичности промена у потрошњи одређених категорија добара и услуга према образовању

носиоца домаћинства су такве да значајне разлике у образовној структури ове две посматране територијалне целине нису у већој мери довеле до различите структуре потрошње.

На крају треба нагласити да ниједан од фактора демографске и социоекономске природе не делује изоловано, већ здружено са осталим факторима, који могу бити од значаја за обим и структуру потрошње. Неки од тих фактора јесу удео градског и сеоског становништва, просечна величина домаћинства, висина прихода домаћинства, итд. Како знамо да сеоско становништво бележи већи степен егзистенцијалности у структури потрошње домаћинства, да низак ниво прихода утиче на формирање егзистенцијалне расподеле средстава, односно потрошње, да просечна величина домаћинства утиче на просечан приход по члану домаћинства, али и приход по јединици једнаке потрошње, померајући структуру потрошње ка задовољењу егзистенцијалних потреба, потпуно је оправдано претпоставити да већи удео сеоског становништва у југоисточној Србији, већа просечна величина домаћинства, и нижи ниво просечних месечних прихода него у Србији као целини, заједно са неповољнијом старосном и образовном структуром, структуру потрошње домаћинства у југоисточној Србији чини још више егзистенцијалном. Извесно је да демографски фактори, поред читавог низа других, негативно утичу на структуру потрошње домаћинства померајући је ка егзистенцијалној расподели буџета домаћинства, тако да, уколико знамо да структура потрошње домаћинства представља један од показатеља животног стандарда, можемо оправдано рећи да се демографски фактори у овом делу Србије појављују као елемент који појачава неједнакост у регионалном развоју између овог и неких других делова наше земље.

ЛИТЕРАТУРА

- Васић, П. (2010). *Утицај изабраних демографских обележја на структуру потрошње домаћинства у Србији*, магистарски рад, Економски факултет, Београд.
- Васић, П. (2010). *Могућности анализе демографских карактеристика потрошача на основу података Анкете о потрошњи домаћинства*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 131, Матица српска, Нови Сад.
- Гарибовић, Л. и Златановић, В. (2005), *Анкета о потрошњи домаћинства*, Методологија и стандарди, Београд: РЗС.
- Ђорђевић, Љиљана Д. (2007), *Промене демографских и социоекономских карактеристика домаћинства у Србији у другој половини 20. века*, Економски факултет у Београду, магистарски рад.
- Rentz, J. O. and Reynolds, F. D. (1991), *Forecasting the Effects of an Aging Population on Product Consumption: An Age-Period-Cohort Framework*, Journal of Marketing Research, American Marketing Association, Chicago.
- Solveig K. Erlandsen and Ragnar Nymoen (2004), *Consumption and population age structure*, Working Papers – Research Department, Norges Bank, Oslo.

Petar Vasić

University of Belgrade

Faculty of Geography

THE IMPACT OF AGE AND EDUCATION STRUCTURE OF THE POPULATION OF SOUTH-EASTERN SERBIA ON THE SECTOR OF PRIVATE SPENDING

Summary

The established regularities between demographic variables such as age and educational structure of the population of South-Eastern Serbia, on the one hand, and household consumption structure, on the other hand, lead us to next conclusion. Age structure of South-Eastern Serbia population is a factor of increased consumption because of existential reasons, but the scale of this increase is very low, not because of the small differences in age structure, but because of specific influences of different age group shares on changes in the consumption of certain goods and services. Educational structure of the population of South-Eastern Serbia is also a factor of increased consumption because of existential reasons, but to a larger extent than age structure. However, differences in educational structure of the population of South-Eastern Serbia, and of Serbian population in total, are significant, but specific changes in the consumption of certain goods and services according to the education of the household head, are such that significant differences in educational structure of these two territories did not lead to different consumption structure at a larger extent.

It is obvious that demographic variables, with a whole variety of other factors, have negative influence on household consumption structure, shifting it to existential distribution of household budget, and, if we know that household consumption structure can be used as the life standard index, we can say that demographic variables in this part of Serbia seem to be an intensifying element of uneven regional development between this and some other parts of our country.